

Poczucie kontroli a preferencje wyborcze: empiryczna weryfikacja kompensacyjnej teorii kontroli

Magdalena Gašiorowska¹

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Warszawa

<https://orcid.org/0000-0003-3798-9265>

Ida Szatkowska

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Warszawa

<https://orcid.org/0009-0003-5967-3082>

Streszczenie

Cel: Celem badania była weryfikacja wpływu poczucia kontroli wyborców na percepcję kandydatów politycznych oraz reprezentowanych przez nich partii. Teoretyczną podstawą analizy była kompensacyjna teoria kontroli.

Metoda: Na podstawie ocen ulotek kandydatów prezentujących odmienne style przywództwa sprawdzano, czy poziom poczucia kontroli wpływa na postrzeganie poglądów politycznych oraz preferencje wyborcze elektoratu. W badaniu eksperymentalnym manipulowano poczuciem kontroli oraz typem przekazu politycznego – demokratycznym lub autorytarnym.

Wyniki: Wykazano, że osoby z wzmocnionym poczuciem kontroli istotnie wyżej oceniają kandydatów o profilu demokratycznym i chętniej deklarują poparcie dla reprezentowanych przez nich partii. Natomiast u wyborców z obniżonym poczuciem sprawstwa zaobserwowano tendencję do częstszego wyboru liderów o stylu autorytarnym, oferujących strukturę i siłę, jako formę kompensacji utraconej kontroli osobistej.

Wnioski: Odnotowane interakcje statystyczne potwierdzają, że aktualny stan psychiczny jednostki modyfikuje interpretację przekazu politycznego, wpływając na deklarowane preferencje i gotowość do oddania głosu.

Słowa kluczowe: poczucie kontroli, poglądy polityczne, kompensacyjna teoria kontroli, styl przywództwa, preferencje wyborcze

¹ Adres do korespondencji: mgasiorowska@swps.edu.pl.

Celem przeprowadzonych badań była weryfikacja założeń kompensacyjnej teorii kontroli w kontekście marketingu politycznego oraz odpowiedź na pytanie, czy poczucie kontroli jednostki wpływa na postrzeganie poglądów politycznych kandydatów i preferencje wyborcze elektoratu. Inspiracją do podjęcia tematu był obserwowany wzrost poparcia dla autokratycznych form sprawowania władzy oraz zjawisko, które Reykowski (2019) określa mianem rozczarowania demokracją. Teoretyczną podstawę badania stanowi koncepcja Arona Kaya (2008), opisująca mechanizmy kompensacyjne uruchamiane w sytuacjach zagrożenia poczucia kontroli.

Dotychczasowe badania nad wpływem poczucia kontroli na ludzkie zachowania społeczne wskazują na istnienie przyczynowej zależności między obniżonym poczuciem kontroli osobistej a tendencją do obrony zewnętrznych podmiotów sprawczych, takich jak rząd czy Bóg. Ludzie wykazują zdolność do racjonalizacji i legitymizowania systemów społeczno-politycznych, które – przynajmniej częściowo – sprawują kontrolę nad ich życiem (Jost i in., 2004; Kay, 2008).

Chociaż osobiste poczucie kontroli skutecznie redukuje poczucie przypadkowości w świecie społecznym, jego utrzymanie nie zawsze jest możliwe – zwłaszcza w obliczu nieprzewidywalnych i trudnych do wyjaśnienia wydarzeń. W takich sytuacjach jednostka może zwrócić się ku zewnętrznym systemom porządkującym rzeczywistość, które – choć odbierają osobistą odpowiedzialność – oferują namiastkę kontroli, a raczej jej iluzję. Psychologiczna potrzeba porządku i przewidywalności skłania ludzi do zastępowania wiary w osobistą sprawczość wiarą w to, że „rzeczy są pod kontrolą” – niezależnie od tego, kto tę kontrolę sprawuje (Antonovsky, 1979). Warto zatem postawić pytanie: czy poczucie kontroli może wpływać na sposób postrzegania partii politycznych oraz preferencje wobec określonych ideologii? Jeśli zewnętrzne systemy kontroli, takie jak rządy, religie czy instytucje społeczne – obiecują redukcję losowości w porządku społecznym, można przypuszczać, że osoby z ograniczonym poczuciem kontroli będą skłonne częściej się do nich odwoływać. Dlatego punktem wyjścia niniejszych analiz stały się mechanizmy kompensacyjne, wpływające na percepcję zewnętrznych źródeł kontroli.

Warto przy tym doprecyzować, że w niniejszym artykule poczucie kontroli rozumiane jest jako stan – bieżące, sytuacyjnie uwarunkowane doświadczenie sprawstwa, które może ulegać krótkotrwałym zmianom pod wpływem okoliczności i treści poznawczych. Takie ujęcie jest zgodne z nurtem badań eksperymentalnych, w których poczucie kontroli jest celowo obniżane lub podwyższane (np. poprzez manipulację „braku kontroli”) (Kay i in., 2008; Landau i in., 2015; Langer, 1975; Whitson i Galinsky, 2008). W konsekwencji, interpretacja wyników odnosi się do chwilowego poziomu odczuwanej kontroli, a nie do względnie stałych różnic indywidualnych opisywanych przez umiejscowienie kontroli (por. Bukowski i in., 2024).

Poczucie kontroli: ujęcie pojęciowe

W literaturze pojęcie kontroli bywa łączone m.in. z klasyczną koncepcją umiejscowienia kontroli Rottera (1966), rozróżniającą orientację wewnętrzną i zewnętrzną. Wewnętrzne umiejscowienie kontroli oznacza przekonanie, że

jednostka ma realny wpływ na przebieg swojego życia – jej sukcesy i porażki są efektem własnych działań, decyzji oraz cech osobowościowych. Z kolei zewnętrzne umiejscowienie kontroli wiąże się z przekonaniem, że los jednostki zależy przede wszystkim od czynników zewnętrznych: przypadku, szczęścia, innych ludzi lub instytucji (por. Drwał, 1995). Odwołanie do tej tradycji ma w tym wypadku charakter porządkujący i służy osadzeniu pojęcia kontroli w szerszym kontekście teoretycznym, przy czym badania prezentowane w niniejszym artykule dotyczą sytuacyjnego doświadczenia kontroli.

Poczucie kontroli odgrywa istotną rolę nie tylko w codziennym funkcjonowaniu, lecz także w sferze zaangażowania obywatelskiego, w tym politycznego. Jest ono związane z przekonaniem, że światem – zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym – nie rządzi przypadek. Badania nad strukturą umiejscowienia kontroli wskazują, że konstrukt ten nie musi być jednowymiarowy. W literaturze wyróżnia się m.in. wymiar kontroli osobistej (*personal control*), odnoszący się do poczucia wpływu na własne życie, oraz wymiar ideologii kontroli (*control ideology*), dotyczący przekonań o możliwości oddziaływania na system społeczno-polityczny (Gurin i in., 1969, 1978). W perspektywie kompensacyjnej teorii kontroli kluczowe jest jednak nie tyle trwale umiejscowienie kontroli, ile sytuacyjnie wzbudzone poczucie sprawstwa, które może modulować sposób postrzegania zewnętrznych systemów porządkujących rzeczywistość (Kay i in., 2008).

Oba te wymiary są istotnymi predyktorami zaangażowania politycznego, przy czym wewnętrzne umiejscowienie kontroli sprzyja częstszemu uczestnictwu w życiu publicznym i politycznym. W celu wyjaśnienia wyników niektórych badań, w których odnotowano związek między zewnętrznym poczuciem kontroli a wyższym poziomem aktywności politycznej, przyjęto założenie, że udział w działaniach politycznych może pełnić funkcję kompensacyjną – stanowiąc sposób na odzyskanie kontroli nad rzeczywistością społeczną przez osoby, które postrzegają siebie jako pozbawione wpływu (Skarżyńska, 2005). Klandermans i Oegema (1987) zwracali jednak uwagę, że przed przyjęciem założenia o bezpośrednim związku między umiejscowieniem kontroli a zaangażowaniem politycznym, należy uwzględnić kontekst społecznej pozycji jednostki oraz jej przekonania co do tego, czy dana forma aktywności rzeczywiście pozwoli zwiększyć zakres osobistej kontroli lub wpływu.

Z poczuciem wpływu na rzeczywistość nierozzerwalnie wiąże się pojęcie poczucia własnej skuteczności, wprowadzone do psychologii przez Alberta Bandurę (1977). Badacz ten wykazał, że wyższy poziom poczucia własnej skuteczności (*self-efficacy*) zwiększa motywację do działania i przekłada się na wyższe osiągnięcia jednostki. W ramach teorii społeczno-poznawczej Bandura wyróżnił trzy główne rodzaje oczekiwań kierujących zachowaniem: oczekiwania dotyczące wyniku działania (*action-outcome expectancies*), oczekiwania dotyczące sytuacji (*situation-outcome expectancies*) oraz oczekiwania dotyczące własnej skuteczności (*self-efficacy expectancies*). O ile dwa pierwsze typy odnoszą się do przewidywanych konsekwencji działania, o tyle trzeci dotyczy przekonania jednostki o własnych możliwościach sprawczego wpływu i bezpośrednio wpisuje się w obszar osobistej kontroli (Bandura, 1997).

Osoba, która postrzega siebie jako pozbawioną wpływu i możliwości decydowania, może całkowicie zrezygnować z aktywności – ponieważ w jej ocenie

działania te nie przyniosą żadnych efektów. Brak poczucia osobistego sprawstwa bywa również wskazywany jako jeden z kluczowych objawów depresji, a długotrwałe poczucie bezsilności może prowadzić do rozwoju syndromu wyuczonej bezradności (Seligman, 1975; Sędek i Kofta, 1993).

Podsumowując, poczucie sprawstwa stanowi istotny element samoświadomości jednostki – wpływa na to, jak postrzegamy siebie jako autorów własnych działań, procesów i zdarzeń. Współczesne badania pokazują, że doświadczenie sprawstwa ma znaczenie nie tylko dla funkcjonowania intrapsychoicznego, lecz także dla rozumienia relacji społecznych i porządkowania obrazu otaczającego świata (Whitson i Galinsky, 2008).

Model kompensacyjny

Człowiek posiada fundamentalną potrzebę postrzegania świata jako uporządkowanego i przewidywalnego, wolnego od przypadkowości. W sytuacji, gdy poczucie osobistej kontroli nie jest w stanie zaspokoić tej potrzeby, jednostka może zwracać się ku zewnętrznym systemom kontroli – takim jak władza polityczna, religia czy inne instytucje społeczne – powierzając im sprawstwo lub przenosząc na nie odpowiedzialność za bieg wydarzeń (Kay i in., 2008).

Zjawisko to wynika z głęboko zakorzonionej potrzeby redukcji niepewności i utrzymania poczucia wpływu, które stanowi jeden z podstawowych motywatorów ludzkiego funkcjonowania oraz kluczowy czynnik warunkujący dobrostan psychiczny. Ludzie dążą do narzucenia porządku chaotycznej rzeczywistości – nawet jeśli wiąże się to z deformacją poznawczą lub błędną interpretacją zjawisk. W sytuacjach, gdy nie jest możliwe ustalenie realnych związków przyczynowo-skutkowych między elementami otoczenia, jednostka może tworzyć pozorne, fałszywe powiązania, które mają na celu przywrócenie choćby iluzorycznego poczucia kontroli. Mechanizm ten Ellen Langer (1975) określiła mianem *iluzji kontroli* – przekonania, że ma się wpływ na zdarzenia, które w rzeczywistości pozostają poza zasięgiem działania jednostki. Zgodnie z kompensacyjną teorią kontroli (*Compensatory Control Theory*, CCT; Kay i in., 2008) zagrożenie dla poczucia osobistej kontroli uruchamia mechanizmy motywacyjne mające na celu jej przywrócenie. Zwiększona potrzeba kontroli (*motivation to control*) może być realizowana na różne sposoby – zarówno poprzez działania intrapsychoiczne, jak i zwrócenie się ku zewnętrznym systemom porządkującym.

Jedną z możliwych reakcji na zagrożenie kontroli jest zniekształcone postrzeganie własnych zasobów, prowadzące do nierealistycznego poczucia sprawczości i przeceniania własnego wpływu na otoczenie. Ten mechanizm, przypominający wiarę w nadzwyczajne możliwości i siły jednostki, można określić mianem „efektu Superbohatera”. Innym sposobem kompensacji jest przeniesienie kontroli na zewnętrzne autorytety – takie jak Bóg, instytucje państwowe czy przywódcy polityczni. W takim wypadku jednostka zachowuje poczucie porządku i stabilności, bazując na przekonaniu, że jej los znajduje się pod kontrolą wyższych sił.

Wiara w sprawczość rządu może pełnić funkcję adaptacyjną, wzmacniając subiektywne poczucie bezpieczeństwa i odpowiadając na psychologiczne potrzeby

jednostki (Landau i in., 2015). Jednocześnie może stanowić narzędzie porządkowania rzeczywistości poprzez odwołanie się do struktur społecznych i instytucjonalnych (Adorno i in., 1950).

Poszukiwanie porządku i struktury w otaczającej rzeczywistości – określane mianem afirmacji struktury – stanowi kolejny mechanizm kompensacyjny uruchamiany w odpowiedzi na zagrożenie poczucia kontroli. Może on odnosić się bezpośrednio do sytuacji utraty kontroli lub przejawiać się pośrednio – poprzez wzmożoną potrzebę odnajdywania ładu w innych obszarach funkcjonowania społecznego.

Wśród strategii służących temu celowi wymienia się m.in.: wiarę w teorie spiskowe (Whitson i Galinsky, 2008), poszukiwanie kozła ofiarnego (Rothschild i in., 2012), skłonność do podporządkowania się autorytetowi (RWA; Altemeyer, 1981, 1988, 1996, 2006) czy potrzebę posiadania wyraźnie zdefiniowanego wroga (Sullivan i in., 2010). Mechanizmy te umożliwiają jednostce uproszczenie i uporządkowanie złożonej, trudnej do przewidzenia rzeczywistości społecznej – czyniąc ją bardziej zrozumiałą, a przez to psychologicznie „kontrolowalną” (Landau i in., 2015).

Warto podkreślić, że wspomniane strategie kompensacyjne są również widoczne w obszarze marketingu politycznego i zachowań wyborczych. Kandydaci polityczni, operujący prostymi przekazami oraz wskazujący jednoznacznych winnych problemów społecznych, mogą odpowiadać na psychologiczną potrzebę porządku u wyborców doświadczających utraty kontroli.

Na tle kompensacyjnej teorii kontroli (CCT; Kay i in., 2008) zasadne jest odwołanie się także do perspektywy motywowanego poznania społecznego (np. ujęć związanych z teorią uzasadniania systemu Josta i współautorów), ponieważ oba podejścia wyjaśniają, w jaki sposób potrzeby psychologiczne mogą kształtować sądy społeczne i polityczne. Choć są do siebie podobne, bo zakładają, że oceny nie wynikają wyłącznie z „chłodnego” przetwarzania informacji, różnią się punktem wyjścia i kluczowym mechanizmem: CCT koncentruje się na potrzebie postrzegania świata jako uporządkowanego i kontrolowalnego oraz na tym, że zagrożenie osobistej kontroli uruchamia kompensację poprzez „zastępcze” źródła ładu (np. silne instytucje, rząd, autorytet), co może zwiększać atrakcyjność struktur obiecujących porządek. Z kolei teoria motywowanego poznania społecznego jest podejściem szerszym, w którym nacisk kładzie się na zestaw motywów (epistemicznych, egzystencjalnych i relacyjnych) prowadzących do preferencji stabilności, redukcji niepewności i uzasadniania status quo; tutaj mechanizm nie musi być kompensacją kontroli samą w sobie, lecz motywowanym selekcjonowaniem i interpretowaniem informacji (np. w kierunku legitymizacji systemu lub obrony porządku społecznego) (Josta i in., 2003). W praktyce podejścia te się uzupełniają: CCT precyzuje, kiedy i dlaczego brak kontroli nasila zwrot ku zewnętrznemu porządkowi, a motywowane poznanie opisuje szerszy repertuar potrzeb i procesów, które sprawiają, że takie „porządkujące” narracje i instytucje stają się poznawczo i emocjonalnie atrakcyjne.

Autoidentyfikacje polityczne

Jeśli jednym z mechanizmów kompensacyjnych jest afirmacja struktury, to proces kształtowania się politycznej autoidentyfikacji można rozpatrywać w kontekście

radzenia sobie z utratą kontroli. Badania przeprowadzone przez Kaya i Gauchera (2008) wykazały, że obniżone poczucie kontroli jednostki wiąże się ze wzrostem preferencji wobec rządowej odpowiedzialności za los obywateli. W badaniu obejmującym 67 krajów autorzy posłużyli się niezależnie mierzonym Indekssem Percepcji Korupcji, opracowanym przez Transparency International, w celu uwzględnienia poziomu korupcji w poszczególnych systemach politycznych. Wyniki pokazały, że w państwach o niskim poziomie korupcji, wzrost poparcia dla rządu jako instytucji odpowiedzialnej za dobro obywateli był odwrotnie proporcjonalny do subiektywnie postrzeganego poczucia kontroli. Innymi słowy, im niższe poczucie osobistego wpływu, tym silniejsza wiara, że to rząd powinien przejąć odpowiedzialność za jednostkę. Jeśli zatem preferencja dotycząca odpowiedzialności rządu jest zmienna w zależności od poziomu kontroli, można założyć, że również inne elementy politycznej autoidentyfikacji – takie jak orientacja na osi lewica–prawica – mogą być warunkowane przez poczucie sprawstwa. W niniejszym artykule autoidentyfikacje polityczne analizowane są właśnie na tym kontinuum, w kontekście preferowanego przez respondentów wizerunku polityka.

Autoidentyfikacja polityczna na osi lewica–prawica odnosi się zarówno do treści akceptowanych przekonań w sferze gospodarczej i tożsamościowej, jak i do psychospołecznych zasobów jednostki. W ujęciu teoretycznym, zgodnie z klasyfikacją Kitschelta (1994), biegun prawicowy reprezentuje model wolnorynkowy połączony z hierarchicznie zorganizowanymi wspólnotami, które mogą przyjmować charakter autorytarny lub paternalistyczny. Z kolei biegun lewicowy oparty jest na gospodarce centralnie planowanej, idei równości oraz dążeniu do ograniczania nierówności społeczno-ekonomicznych. Wyniki nowszych badań wskazują ponadto, że psychospołeczne zasoby – takie jak umiejscowienie kontroli oraz sposoby wyjaśniania zjawisk ekonomicznych – mogą wiązać się z przyjmowanymi poglądami ekonomicznymi (Pachnowski i in., 2024).

W ujęciu syntetycznym lewicowość można rozumieć jako równościowy kolektywizm w sferze ekonomicznej oraz równościowy indywidualizm w relacjach społecznych, natomiast prawicowość jako hierarchiczny indywidualizm gospodarczy oraz hierarchiczny kolektywizm w wymiarze społecznym i politycznym (por. Reykowski, 1990).

Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, czy poczucie kontroli może stanowić czynnik wyjaśniający preferencję wobec autorytarnych lub liberalnych poglądów na sprawowanie władzy politycznej, a także w jaki sposób kształtuje się preferencja dotycząca wizerunku polityka w zależności od subiektywnie odczuwanego przez wyborcę poziomu kontroli.

Wizerunek polityka

Wizerunek kandydata odgrywa istotną rolę w przekazie wyborczym i może mieć znaczący wpływ na preferencje wyborcze. Definiuje się go jako wyobrażenie powstające w umyśle wyborcy, które – poprzez wywoływanie skojarzeń – nadaje obiektowi dodatkowe znaczenia, takie jak wartości społeczne, psychologiczne, etyczne czy cechy osobowościowe. Tym samym wizerunek kandydata przyczynia

się do jego emocjonalnego odbioru przez elektorat (Cwalina i Falkowski, 2000; Cwalina i in., 2000).

Choć wizerunek bywa analizowany oddzielnie od programowych stanowisk kandydata wobec kwestii politycznych, to w praktyce marketingu politycznego oba te elementy silnie się przenikają. Ostateczna ocena kandydata lub partii politycznej oraz decyzja o ich poparciu są efektem współoddziaływania informacji merytorycznych (problemowych) i wizualno-wizerunkowych. Kluczowe znaczenie ma przy tym siła oddziaływania obu rodzajów informacji. Badania wskazują, że im większa pewność wyborców co do tego, że kandydat posiada jasno określone poglądy oraz konkretne cechy osobowości, tym silniejszy wpływ jego wizerunku na ocenę i decyzję wyborczą (Alvarez i Franklin, 1994; Peterson, 2005).

Styl przywództwa, rozumiany jako sposób ustalania celów grupowych oraz dobór preferowanych środków wywierania wpływu, stanowi istotny obszar zainteresowań psychologii społecznej (Hartliński, 2012). Badania nad tą problematyką wskazują na możliwość wyodrębnienia dwóch podstawowych stylów przywództwa: autokratycznego i demokratycznego.

Styl autokratyczny charakteryzuje się koncentracją władzy w rękach przywódcy, który samodzielnie wyznacza kierunki polityki państwa i sprawuje pełną kontrolę nad kluczowymi instytucjami – takimi jak edukacja, media, organy ścigania czy opozycja polityczna. Instytucje społeczne oraz ugrupowania polityczne w takim systemie cechują się ograniczoną autonomią, a osoby nieakceptujące preferowanej ideologii często pozbawiane są dostępu do zasobów, a nawet poddawane represjom.

Z kolei styl demokratyczny bazuje na swobodnym wyrażaniu poglądów, pluralizmie wartości oraz partycypacji obywateli w procesach decyzyjnych. W demokracji jednostki mają prawo do samodzielnego kształtowania swojego stylu życia i przekonań, a także do współtworzenia ugrupowań i partii politycznych. Głównym celem przywódcy demokratycznego jest integrowanie społeczeństwa, co osiągane jest poprzez negocjacje i dążenie do kompromisu (Hartliński, 2012).

W kontekście kompensacyjnej teorii kontroli szczególnie interesujące staje się pytanie, czy preferencja określonego stylu przywództwa może być warunkowana przez aktualnie odczuwany poziom kontroli. Niniejsze badanie miało na celu sprawdzenie, czy poczucie kontroli wpływa na sposób postrzegania poglądów politycznych oraz na preferencje wyborcze – na przykładzie ocen ulotek wyborczych polityków reprezentujących odmienne style przywództwa.

Na podstawie założeń kompensacyjnej teorii kontroli oraz wcześniejszych wyników badań sformułowano dwie hipotezy:

- H1: Wyborcy, u których wzmocniono poczucie kontroli, będą wykazywać wyższy poziom pozytywnego nastawienia wobec partii i kandydatów reprezentujących poglądy demokratyczne oraz częściej deklarować chęć ich poparcia.
- H2: Wyborcy, u których obniżono poczucie kontroli, będą wykazywać większą skłonność do pozytywnej oceny partii i kandydatów reprezentujących poglądy autorytarne oraz częściej deklarować chęć ich poparcia.

Metoda

Osoby badane

Badanie zostało przeprowadzone w Warszawie wśród studentów studiów stacjonarnych. Próba badana liczyła 100 osób, w tym 59 kobiet i 41 mężczyzn, w wieku od 18 do 25 lat ($M = 21,52$; $SD = 1,91$).

Schemat

Badanie przeprowadzono w układzie eksperymentalnym 2×2 . Uwzględniono dwa czynniki: (1) poziom poczucia kontroli (wzmocnione vs. obniżone) oraz (2) typ prezentowanego przekazu wyborczego (ulotka z kandydatem o poglądach demokratycznych vs. ulotka z kandydatem o poglądach autokratycznych). Utworzono cztery grupy eksperymentalne, a uczestników przypisano do nich w sposób losowy.

Narzędzia

Metoda wspomnień autobiograficznych

Do manipulacji poczuciem kontroli wykorzystano dwa warianty instrukcji narracyjnych. Uczestnicy w warunku wzmocnionego poczucia kontroli zostali poproszeni o opisanie sytuacji z własnego życia, w której doświadczali poczucia kontroli nad przebiegiem wydarzeń oraz identyfikowali i opisywali emocje towarzyszące przywołanemu doświadczeniu. Instrukcja brzmiała: „Przypomnij sobie ważną sytuację z Twojego życia, z ostatnich kilku lat, w której miałeś/miałaś poczucie kontroli nad tym, co się dzieje. Opisz tę sytuację jak najdokładniej, zwracając szczególną uwagę na to, co się z Tobą działo – Twoje uczucia, myśli, twój stan psychiczny.”

Natomiast uczestnicy w warunku obniżonego poczucia kontroli otrzymali analogiczne polecenie opisanie sytuacji, w której odczuwali zupełny brak kontroli nad tym, co ich spotkało: „Przypomnij sobie ważną sytuację z Twojego życia, z ostatnich kilku lat, w której miałeś/miałaś poczucie pełnej utraty kontroli nad tym, co się dzieje. Opisz tę sytuację jak najdokładniej, zwracając szczególną uwagę na to, co się z Tobą działo – Twoje uczucia, myśli, twój stan psychiczny.”

Tego typu manipulacje bazujące na odtwarzaniu i opisie autobiograficznych doświadczeń (*recall-based manipulations*) należą do najczęściej stosowanych procedur wzbudzania w badaniach eksperymentalnych poczucia (braku) kontroli rozumianej jako stan (np. Bukowski i in., 2024; Greenaway i in., 2013; Kay i in., 2008; Whitson i Galinsky, 2008).

Ulotki wyborcze

Na potrzeby badania przygotowano dwa warianty fikcyjnej ulotki wyborczej, różniące się stylem prezentowanego przywództwa. Obie wersje zawierały tożsamą szatę graficzną oraz podstawowe informacje o kandydacie. Na pierwszej stronie znajdowały się: imię i nazwisko kandydata, numer oraz miejsce na liście

wyborczej, fotografia, a także nazwa i logo fikcyjnej partii politycznej „NOWA DROGA”. U dołu strony umieszczono również adres strony internetowej: *www.nowadroga.pl*. Na drugiej stronie znalazła się wypowiedź kandydata, zawierająca informacje biograficzne (wiek, wykształcenie, sytuacja rodzinna, zainteresowania) oraz kluczowy fragment poświęcony jego wizji sprawowania władzy i wartości stanowiących podstawę programu wyborczego. Pierwsza wersja ulotki przedstawiała kandydata jako zwolennika ustroju demokratycznego. W treści podkreślano znaczenie wolności, równości i partycypacji obywatelskiej. Hasło kampanijne brzmiało: „Równe szanse podstawą społeczeństwa”, a logo partii przedstawiało wagę jako symbol sprawiedliwości i równości. Druga wersja ulotki ukazywała tego samego kandydata jako reprezentanta ustroju autokratycznego. W jego wypowiedzi akcentowano wartość siły, porządku i hierarchii jako fundamentów sprawnego państwa. Hasło kampanii brzmiało: „Siła i stabilizacja podstawą społeczeństwa”, a logo partii przedstawiało znak tura – symbolizując siłę i dominację. W obu przypadkach kandydat był postacią fikcyjną, niepowiązaną z żadną realnie istniejącą partią polityczną.

Nastawienie do ulotki

Ocena ulotki wyborczej została przeprowadzona przy użyciu czterech siedmiostopniowych skal semantycznych. Uczestnicy wskazywali, w jakim stopniu prezentowany materiał był: *lubiany, interesujący, przejrzysty oraz przyciągający uwagę*.

Nastawienie do polityka

Respondenci oceniali kandydata na czterech siedmiostopniowych skalach, określając, na ile jest on: *lubiany, interesujący, dobry oraz przyciągający*.

Nastawienie do partii

Ocena partii politycznej również została przeprowadzona za pomocą czterech skal siedmiostopniowych. Uczestnicy określali, czy partia jest: *lubiana, interesująca, dobra* (vs. *zła*) oraz *przyciągająca* (vs. *odpychająca*).

Deklaracja wyborcza

Wskaźnik deklarowanego poparcia wyborczego został obliczony jako suma odpowiedzi udzielonych przez uczestników na dwa pytania: (1) *Czy oddał(a)byś głos na przedstawionego kandydata?* oraz (2) *Czy oddał(a)byś głos na partię, którą reprezentuje ten kandydat?*

Pytania kontrolne

W celu oceny skuteczności zastosowanej manipulacji uczestnicy wypełnili pytanie kontrolne dotyczące subiektywnie odczuwanego poczucia kontroli. Była to pojedyncza pozycja: „Czy podczas wykonywania zadań miałeś(-aś) poczucie kontroli?”, na którą udzielano odpowiedzi na 7-stopniowej skali, gdzie 1 oznaczało *brak poczucia kontroli*, a 7 – *pełne poczucie kontroli*. Ponadto badani oceniali

poglądy polityczne kandydata przedstawionego na ulotce. W tym celu zastosowano pytanie: „Czy dany polityk jest postrzegany przez Ciebie jako demokratą czy autokrata?”, również z odpowiedzią na 7-stopniowej skali, w której 1 oznaczało *zdecydowanie demokrata*, a 7 – *zdecydowanie autokrata*.

Procedura

Badanie zostało przeprowadzone w warunkach laboratoryjnych, w 25-osobowych grupach, z zastosowaniem techniki papier-olówek. Uczestnicy zostali losowo przydzieleni do warunków eksperymentalnych. Na początku badani wypełniali metryczkę oraz zaznaczali na siedmiostopniowych skalach swoje preferencje polityczne (na wymiarze lewica–prawica) oraz deklarowany poziom zaangażowania politycznego. Następnie przystępowano do manipulacji eksperymentalnej: w zależności od przypisania do warunku, uczestnicy proszeni byli o przypomnienie i opisanie sytuacji życiowej, w której doświadczali poczucia kontroli nad przebiegiem wydarzeń lub całkowitego braku kontroli. Po wykonaniu zadania narracyjnego uczestnicy zapoznawali się z ulotką wyborczą prezentującą sylwetkę fikcyjnego kandydata – przedstawiciela ustroju demokratycznego lub autokratycznego, w zależności od grupy eksperymentalnej. Następnie respondenci oceniali ulotkę, polityka oraz reprezentowaną przez niego partię polityczną, posługując się siedmiostopniowymi skalami. W końcowej części badania uczestnicy odpowiadali na pytania dotyczące deklarowanego poparcia wyborczego, poczucia kontroli towarzyszącego wspomnianej sytuacji oraz identyfikacji poglądów politycznych przedstawionych w ulotce.

Wyniki

Analizy statystyczne przeprowadzono przy użyciu programu IBM SPSS Statistics (wersja 27). W celu weryfikacji postawionych hipotez zastosowano analizy wariancji (ANOVA) z dwoma zmiennymi niezależnymi: poziomem poczucia kontroli (wzmocnione vs. obniżone) oraz typem prezentowanego profilu politycznego (demokratyczny vs. autokratyczny). W przypadku istotnych interakcji przeprowadzono dodatkowe analizy *post hoc* lub analizy jednoczynnikowe w poszczególnych grupach. Wszystkie testy istotności statystycznej przeprowadzono przy poziomie $\alpha = 0,05$.

Sprawdzenie skuteczności manipulacji eksperymentalnej

W celu weryfikacji skuteczności zastosowanych manipulacji przeanalizowano odpowiedzi uczestników dotyczące (1) deklarowanego poczucia kontroli po wykonaniu zadania narracyjnego oraz (2) identyfikacji poglądów politycznych kandydata po zapoznaniu się z ulotką wyborczą.

Jednoczynnikowa analiza wariancji (ANOVA) przeprowadzona dla poziomu odczuwanej kontroli wykazała istotny efekt manipulacji. Uczestnicy, u których

wzmocniono poczucie kontroli, deklarowali wyższy poziom kontroli ($M = 5,58$; $SD = 1,96$) w porównaniu do osób, którym to poczucie obniżono ($M = 3,70$; $SD = 1,87$); $F(1, 98) = 35,682$; $p < 0,001$.

Analogicznie, analiza wariancji dla oceny rozpoznawalności poglądów politycznych kandydata wykazała istotne różnice między warunkami eksperymentalnymi, $F(1, 98) = 86,344$; $p < 0,001$. Uczestnicy, którzy zapoznali się z ulotką przedstawiającą kandydata podkreślającego wartości siły i stabilizacji, postrzegali go jako bardziej autokratycznego ($M = 5,36$; $SD = 1,24$) niż osoby czytające ulotkę kandydata prezentowanego jako zwolennika demokracji ($M = 2,96$; $SD = 1,34$).

Ocena polityka

W celu zbadania, czy ocena polityka zależy od prezentowanych przez niego poglądów politycznych oraz aktualnego poziomu poczucia kontroli odczuwanego przez wyborcę, przeprowadzono dwuczynnikową analizę wariancji (ANOVA) dla sumarycznego wskaźnika nastawienia do polityka. Wskaźnik ten stanowiła suma ocen na czterech siedmiostopniowych skalach: *lubiany*, *interesujący*, *dobry* i *przyciągający*.

Analiza wykazała, że efekt główny dla poziomu poczucia kontroli nie był istotny statystycznie; $F(1, 96) = 0,954$; *n.i.*, co oznacza, że samo poczucie kontroli nie wpływało bezpośrednio na ocenę kandydata.

Efekt główny dla typu prezentowanych poglądów politycznych wykazał jedynie tendencję do istotności; $F(1, 96) = 2,957$; $p = 0,089$. Ogólnie rzecz biorąc, kandydat o profilu demokratycznym był oceniany nieco lepiej ($M = 18,52$; $SD = 5,17$) niż kandydat autokratyczny ($M = 16,78$; $SD = 5,49$), co może wynikać ze specyfiki próby (młodzi studenci, dla których wartości demokratyczne mogą być bardziej atrakcyjne). Różnice te jednak nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej.

Kluczowym wynikiem była istotna interakcja między typem poglądów politycznych kandydata a poziomem poczucia kontroli respondenta; $F(1, 96) = 7,30$; $p < 0,01$. Dalsze analizy jednoczynnikowe przeprowadzone osobno dla każdej grupy poziomu kontroli wykazały, że w grupie uczestników ze wzmocnionym poczuciem kontroli, kandydat przedstawiony jako autokrata był oceniany istotnie gorzej ($M = 15,92$; $SD = 5,45$) niż kandydat o poglądach demokratycznych ($M = 20,50$; $SD = 4,09$); $F(1, 48) = 11,15$; $p < 0,01$. Z kolei w grupie osób z obniżonym poczuciem kontroli nie odnotowano istotnych różnic w ocenie polityka w zależności od jego poglądów; $F(1, 48) = 0,43$; *n.i.*

Ocena partii

W celu sprawdzenia, czy ocena partii zależy od przedstawianych przez kandydata poglądów politycznych oraz od aktualnego poziomu poczucia kontroli odczuwanego przez wyborcę, przeprowadzono dwuczynnikową analizę wariancji (ANOVA). Ocena partii była mierzona jako suma wyników na czterech siedmiostopniowych skalach: *lubiana-nielubiana*, *interesująca-nieinteresująca*, *dobra-zła* oraz *przyciągająca-odpychająca*.

Wyniki analizy wykazały istotną interakcję między poziomem poczucia kontroli a typem poglądów politycznych reprezentowanych przez kandydata; $F(1, 96) = 13,645$; $p < 0,01$.

Aby lepiej zrozumieć charakter tej zależności, przeanalizowano dane oddzielnie w każdej grupie. W warunku, w którym kandydat został przedstawiony jako autokrata, partię oceniono nieco lepiej wśród osób opisujących sytuację związaną z utratą kontroli ($M = 17,83$; $SD = 5,35$) niż wśród osób opisujących sytuację, w której miały poczucie kontroli ($M = 15,15$; $SD = 5,54$). Różnica ta osiągnęła poziom tendencji statystycznej; $F(1, 48) = 3,02$; $p = 0,089$. W przypadku kandydatów o poglądach demokratycznych, różnice były wyraźniejsze. Osoby z przypomnianym doświadczeniem kontroli znacznie wyżej oceniły partię ($M = 20,79$; $SD = 3,82$) niż osoby, które opisywały sytuację braku kontroli ($M = 16,12$; $SD = 4,96$); $F(1, 48) = 13,78$; $p < 0,01$.

Ocena ulotki

Aby sprawdzić, czy nastawienie do ulotki zależy od poziomu poczucia kontroli u osoby badanej oraz od typu poglądów politycznych prezentowanych przez kandydata, przeprowadzono dwuczynnikową analizę wariancji (ANOVA). Uczestnicy oceniali ulotkę na czterech siedmiostopniowych skalach, mierzących jej atrakcyjność, przejrzystość, interesujący charakter oraz ogólne wrażenie.

Wyniki analizy wykazały istotny efekt interakcji między poziomem poczucia kontroli a typem prezentowanych poglądów politycznych; $F(1, 96) = 5,828$; $p < 0,01$. Dalsze analizy przeprowadzono oddzielnie w każdej grupie. Wśród osób, które przypomniały sobie sytuację z życia, w której miały poczucie kontroli, ulotka z kandydatem o profilu demokratycznym była oceniana wyżej ($M = 19,79$; $SD = 4,92$) niż ulotka z kandydatem o profilu autokratycznym ($M = 17,62$; $SD = 4,11$). Różnica ta osiągnęła poziom tendencji statystycznej; $F(1, 48) = 2,90$; $p = 0,095$. W grupie osób opisujących sytuację braku kontroli, ulotka z politykiem autokratycznym została oceniona wyżej ($M = 19,25$; $SD = 4,84$) niż ta z politykiem demokratycznym ($M = 16,77$; $SD = 5,34$); $F(1, 48) = 2,95$; $p = 0,093$ (również poziom tendencji).

Wyniki te sugerują, że ocena treści politycznej w ulotce może być modulowana przez aktualny stan psychiczny odbiorcy, zwłaszcza w zakresie poczucia kontroli. Choć różnice nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej, ich kierunek pozostaje zgodny z wcześniejszymi analizami dotyczącymi oceny polityka i partii.

Deklaracja wyborcza

Jednym z kluczowych aspektów zachowań wyborczych jest deklarowane poparcie dla polityków i partii politycznych, rozumiane jako gotowość do oddania na nich głosu w realnych wyborach. W badaniu wskaźnik deklaracji wyborczej stanowiła suma odpowiedzi na dwa pytania: „Czy zagłosował(a)byś na przedstawionego polityka?” oraz „Czy zagłosował(a)byś na partię, którą reprezentuje?”.

Wyniki dwuczynnikowej analizy wariancji (ANOVA) wykazały istotny efekt interakcji między poziomem poczucia kontroli a typem poglądów politycznych reprezentowanych przez kandydata; $F(1, 96) = 18,617$; $p < 0,01$.

Analizy przeprowadzone w podgrupach pokazały, że w warunku, w którym kandydat został przedstawiony jako autokrata, osoby z obniżonym poczuciem kontroli deklarowały większą gotowość do oddania na niego głosu ($M = 8,25$; $SD = 3,61$) niż osoby z wzmocnionym poczuciem kontroli ($M = 6,42$; $SD = 3,42$); różnica ta osiągnęła poziom tendencji statystycznej, $F(1, 48) = 3,37$; $p = 0,072$. W przypadku kandydata o poglądach demokratycznych różnice były wyraźniejsze. Respondenci z wzmocnionym poczuciem kontroli wykazywali znacznie wyższy poziom deklarowanego poparcia ($M = 10,25$; $SD = 2,11$) niż osoby z obniżonym poczuciem kontroli ($M = 7,00$; $SD = 2,32$); $F(1, 48) = 4,31$; $p < 0,05$.

Wyniki te sugerują, że doświadczenie osobistego wpływu może wzmacniać preferencje wobec polityków prezentujących wartości demokratyczne, podczas gdy brak poczucia kontroli może zwiększać skłonność do poparcia kandydatów o profilu autorytarnym.

Rezultaty zostały zilustrowane w tabeli 1.

Tabela 1

Średnie i odchylenia standardowe w zależności od rodzaju kontroli i profilu kandydata

Zmienna	Kontrola				Brak kontroli			
	Demokrata (n = 24)		Autokrata (n = 26)		Demokrata (n = 26)		Autokrata (n = 24)	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Poczucie kontroli	5,50	1,10	5,65	1,29	3,62	1,90	3,79	1,89
Autokratyczność polityka	2,88	1,45	5,58	1,17	3,04	1,25	5,13	1,30
Ocena polityka	20,50	4,09	15,92	5,45	16,69	5,46	17,71	5,50
Ocena partii politycznej	20,79	3,82	15,15	5,54	16,12	4,96	17,83	5,35
Ocena ulotki wyborczej	19,79	4,92	17,62	4,11	16,77	5,34	19,25	4,84
Deklaracja wyborcza	10,25	2,11	6,42	3,42	7,00	2,32	8,25	3,61

Dyskusja wyników

Celem przeprowadzonego badania było sprawdzenie, czy i w jaki sposób sytuacyjnie wzbudzone poczucie kontroli wpływa na ocenę kandydatów i partii politycznych oraz preferencje wyborcze. Uzyskane wyniki potwierdziły, że doświadczenie kontroli lub jej braku istotnie wpływa na sposób postrzegania polityków, ich programów oraz przynależnych im partii.

Wszystkie analizowane wskaźniki – nastawienie do ulotki, polityka, partii oraz deklaracja głosu – wykazały podobny wzorzec wyników. Osoby z podwyższonym poczuciem kontroli pozytywniej oceniały kandydatów prezentujących

demokratyczne wartości (wolność, równość, pluralizm) i chętniej oddałyby na nich głos. Natomiast respondenci z obniżonym poczuciem kontroli byli bardziej skłonni do poparcia autorytarnego kandydata, podkreślającego znaczenie siły, stabilizacji i bezpieczeństwa. Co istotne, efekt poczucia kontroli ujawniał się dopiero w interakcji z profilem ideologicznym kandydata – samo jego wystąpienie nie wystarczało, by wpłynąć na oceny. Warto jednak podkreślić, że uzyskany wzorzec miał charakter asymetryczny: w warunkach podwyższonego poczucia kontroli preferencja wobec kandydata demokratycznego osiągnęła istotność statystyczną, natomiast w warunkach obniżonego poczucia kontroli wzrost preferencji wobec kandydata autorytarnego miał jedynie charakter tendencji. Może to sugerować, że wzbudzone poczucie kontroli silniej wzmacnia akceptację dla przekazu demokratycznego niż stan braku kontroli automatycznie przesuwając preferencje w stronę autorytaryzmu, który może być wybierany dopiero przy dodatkowych warunkach (np. silniejszym zagrożeniu, większej niepewności lub większej podatności na przekazy porządkujące).

Zastosowana manipulacja polegała na przypomnieniu sobie sytuacji, w której badani mieli lub nie mieli kontroli nad wydarzeniami. Okazało się, że już krótkie odwołanie się do takiego wspomnienia wpływało na sposób postrzegania kandydatów politycznych. Wyniki jednoznacznie wskazują, że zmiana kontekstu psychologicznego wyborcy może prowadzić do odmiennej interpretacji tego samego przekazu politycznego. Ulotka z tym samym kandydatem była oceniana różnie w zależności od wzbudzonego stanu kontroli.

Rezultaty są zgodne z założeniami kompensacyjnej teorii kontroli (*Compensatory Control Theory* – CCT; Kay i in., 2008). W sytuacji utraty kontroli jednostki dążą do przywrócenia porządku i przewidywalności – nawet kosztem rezygnacji z osobistej sprawczości. Jednym z mechanizmów kompensacyjnych jest przeniesienie kontroli na zewnętrzne systemy – takie jak rząd czy silny przywódca. Jak pokazali Kay i Gaucher (2008), spadek poczucia kontroli zwiększa akceptację dla idei, że rząd powinien w większym stopniu przejąć odpowiedzialność za los jednostki.

Uzyskane wyniki potwierdzają ten mechanizm: brak kontroli zwiększał skłonność do wspierania autorytarnych kandydatów, którzy oferują jasne struktury i silne przywództwo. Odzwierciedla to również afirmację struktury – tendencję do uporządkowania chaotycznej rzeczywistości, nawet poprzez poszukiwanie zewnętrznych źródeł kontroli, kozłów ofiarnych czy prostych narracji politycznych (Rothschild i in., 2012; Whitson i Galinsky, 2008).

Wyniki wpisują się w klasyczne rozumienie mechanizmów społecznych opisanych przez Ericha Fromma (2014) w pracy *Ucieczka od wolności*. Autor wskazuje, że w sytuacjach niepewności jednostki rezygnują z wolności i odpowiedzialności na rzecz bezpieczeństwa, które oferuje większa struktura – naród, władza, religia. Przeniesienie kontroli na „większą siłę” daje psychologiczne ukojenie i porządek, nawet kosztem demokracji.

Rezultaty badania można odnieść do aktualnej sytuacji geopolitycznej – pandemii COVID-19, wojny w Ukrainie, inflacji i kryzysów gospodarczych. Wszystkie te czynniki mogły osłabić społeczne poczucie kontroli, co – zgodnie z uzyskanymi wynikami – może sprzyjać większej atrakcyjności przekazów

podkreślających porządek, sprawczość i „silne przywództwo”. W debacie publicznej jako ilustracje takich nastrojów wskazuje się, m.in. sukces wyborczy Donalda Trumpa w USA (2016) oraz wzrost popularności ugrupowań akcentujących potrzebę zdecydowanego przywództwa i bezpieczeństwa w wielu krajach europejskich. Badanie pokazuje, że kontekst społeczny wpływa na to, jak odbierane są treści polityczne i kto uzyskuje poparcie – nawet jeśli komunikaty są podobne.

W świetle uzyskanych wyników można przypuszczać, że znaczącą rolę w kształtowaniu preferencji politycznych odgrywa poziom społecznie doświadczanego poczucia kontroli. Gdy obywatele czują się bezpieczni i mają poczucie wpływu na bieg spraw publicznych, wzrasta akceptacja dla rozwiązań demokratycznych opartych na pluralizmie i partycypacji. Natomiast w warunkach zagrożenia kontroli może nasilać się zapotrzebowanie na przekazy akcentujące porządek, stabilizację i zdecydowane przywództwo. Wyniki sugerują tym samym, że trwałość demokracji zależy nie tylko od instytucji i procedur wyborczych, lecz także od psychologicznego poczucia sprawstwa, którego osłabienie może sprzyjać podatności na narracje populistyczne i autorytarne.

Badanie wnosi wkład zarówno do psychologii politycznej, jak i społecznej, łącząc kompensacyjną teorię kontroli z analizą odbioru przekazów kampanijnych i ocen kandydatów w zależności od sytuacyjnie wzbudzonego poczucia (braku) kontroli. Pokazuje, jak ważne jest dopasowanie przekazu politycznego do stanu psychologicznego odbiorcy. W kontekście kampanii wyborczych oznacza to, że nawet polityk demokratyczny powinien uwzględniać potrzebę porządku i bezpieczeństwa w społecznym przekazie – szczególnie w czasach niepewności.

Badanie przeprowadzono na studentach mieszkających w Warszawie, co ogranicza możliwość uogólniania wyników. W przyszłości warto przeprowadzić badania z uwzględnieniem różnych grup wiekowych, poziomu wykształcenia, kapitału społecznego i poczucia sprawstwa. Warto również porównać wpływ liberalizmu światopoglądowego i ekonomicznego, ponieważ – jak wskazuje Skarżyńska i Henne (2011) – ten drugi silniej wiąże się z poczuciem wpływu, zadowoleniem z życia i legitymizacją systemu. Ograniczeniem badania jest również brak neutralnej grupy kontrolnej w procedurze manipulacji poczuciem kontroli. Zastosowano dwa warianty manipulacji bazujące na przywołaniu wspomnień (wysoka vs. niska kontrola), jednak bez warunku „bez manipulacji” trudno określić, czy obie procedury były skuteczne w równym stopniu i względem jakiego poziomu bazowego zmieniały stan kontroli. W konsekwencji nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, czy zaobserwowane różnice w ocenie kandydatów wynikają wyłącznie z odczuwanego poziomu kontroli, czy częściowo także z innych cech przywoływanych zdarzeń (np. ich emocjonalności lub treści domenowej). W przyszłych badaniach warto uwzględnić neutralny warunek kontrolny oraz bardziej rozbudowany pomiar manipulacji (np. wielopozytywny wskaźnik stanu kontroli), co pozwoli precyzyjniej ocenić skuteczność i specyfikę obu wariantów procedury. Warto także sprawdzić, czy asymetria efektów utrzymuje się przy silniejszych indukcjach braku kontroli lub w warunkach zwiększonej niepewności, a także czy zależy od rodzaju przywoływanych doświadczeń.

Podsumowując, badanie pokazuje, że percepcja tych samych komunikatów politycznych może zależeć od chwilowo wzbudzonego poczucia kontroli. Wyniki wspierają założenia kompensacyjnej teorii kontroli, a zarazem wskazują na

potrzebę ostrożnej interpretacji efektów ze względu na asymetrię siły zależności i ograniczenia zastosowanej manipulacji. Z perspektywy psychologii politycznej oznacza to, że analizując skuteczność przekazów kampanijnych, warto uwzględnić kontekst psychologiczny odbiorców oraz warunki społeczne sprzyjające wzrostowi poczucia niepewności.

Oświadczenia

Oświadczenie o konflikcie interesów

Autorzy oświadczają, że dla żadnego z autorów nie występuje potencjalny konflikt interesów w odniesieniu do badań, autorstwa ani publikacji niniejszego artykułu. Autorzy nie posiadają istotnych interesów finansowych ani niefinansowych, które wymagałyby ujawnienia, ani żadnych konkurencyjnych interesów związanych z treścią artykułu. Autorzy potwierdzają również, że nie są powiązani ani zaangażowani w działalność żadnej organizacji lub podmiotu, który mógłby mieć interes finansowy lub niefinansowy w tematyce lub materiałach omówionych w niniejszym manuskrypcie.

Podmioty, które wniosły wkład w powstanie publikacji oraz ich udział

Nie dotyczy

Zgody etyczne

Badanie nie posiada zgody Komisji Etycznej, ponieważ zostało przeprowadzone w ramach pracy magisterskiej. W tego typu badaniach nie jest wymagane uzyskanie odrębnej zgody Komisji Etycznej, gdyż nad prawidłowością i etyką procesu badawczego czuwa promotor pracy, który ponosi za niego odpowiedzialność. W tym przypadku funkcję promotora pełniła dr Magdalena Gaśiorowska, autorka.

Oświadczenie o dostępności danych

Dane mogą zostać udostępnione innym badaczom na uzasadnioną prośbę, skierowaną bezpośrednio do autorów korespondencyjnych.

Oświadczenie o finansowaniu

Nie dotyczy

Oświadczenia i deklaracje dotyczące wykorzystania AI

W procesie przygotowania artykułu autorzy korzystali z narzędzi opartych na sztucznej inteligencji w celu (prosimy podać cel np. tłumaczenie, korekta językowa) i nazwę modułów: W procesie przygotowania tekstu artykułu wykorzystano narzędzie Consensus w celu poprawek stylistycznych i strukturalizacji tekstu. Autorzy ponoszą pełną odpowiedzialność za ostateczną treść manuskryptu.

Deklaracja wkładu autorów w powstanie manuskryptu

Magdalena Gaśiorowska: Konceptualizacja, Analiza formalna, Metodologia, Zasoby, Nadzór, Pisanie – wersja pierwotna; Pisanie – przegląd i redakcja

Ida Szatkowska: Zarządzanie danymi, Analiza formalna, Badania, Metodologia, Zarządzanie projektem, Zasoby, Nadzór, Wizualizacja, Pisanie – wersja pierwotna

Bibliografia

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. Harper & Row. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.17003.26403>
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. University of Manitoba Press. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34701.41448>
- Altemeyer, B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. Jossey-Bass.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (2006). *The authoritarians*. <https://theauthoritarians.org/wp-content/uploads/2024/08/TheAuthoritarians.pdf>
- Alvarez, R. M., Franklin, C. H. (1994). Uncertainty and political perceptions. *Journal of Politics*, 56(3), 671–688. <https://doi.org/10.7907/xbn07-tae09>
- Antonovsky, A. (1979). *Health, stress and coping*. Jossey-Bass.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.
- Bukowski, M., Potoczek, A., Barzykowski, K., Lautenbacher, J., Inzlicht, M. (2024). What do we manipulate when reminding people of (not) having control? In search of construct validity. *Behavior Research Methods*, 56, 3706–3724. <https://doi.org/10.3758/s13428-023-02326-8>
- Cwalina, W., Falkowski, A. (2000). *Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Cwalina, W., Falkowski, A., Kaid, L. L. (2000). Role of Advertising in Forming the Image of Politicians: Comparative Analysis of Poland, France, and Germany. *Media Psychology*, 2(2), 119–146. https://doi.org/10.1207/S1532785XMEP0202_2
- Drwal, R. Ł. (1995). Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań. W: R. Ł. Drwal (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości. Wybrane zagadnienia i techniki* (s. 199–227). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fromm, E. (2014). *Ucieczka od wolności* (tłum. D. Danek). Wydawnictwo Czytelnik. (oryginał wydany w 1941 r.)
- Gurin, P., Gurin, G., Lao, R. C., Beattie, M. (1969). Internal-External Control in the Motivational Dynamics of Negro Youth. *Journal of Social Issues*, 25, 29–53. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1969.tb00605.x>
- Gurin, P., Gurin, G., Morrison, B. M. (1978). Personal and Ideological Aspects of Internal and External Control. *Social Psychology*, 41(4), 275–296. <https://doi.org/10.2307/3033581>
- Hartliński, M. (2012). *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*. Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6), 881–919. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2004.00402.x>
- Jost, J. T., Glaser, J., Sulloway, F. J., Kruglanski, A. W. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339–375. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>

- Kay, A. C., Gaucher, D., Napier, J. L., Callan, M. J., Laurin, K. (2008). God and the government: Testing a compensatory control mechanism for the support of external systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 18–35. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.18>
- Kitschelt, H. (1994). *The transformation of European social democracy*. Cambridge University Press.
- Klandermans, B., Oegema, D. (1987). Potentials, networks, motivations, and barriers: Steps towards participation in social movements. *American Sociological Review*, 52(4), 519–531. <https://doi.org/10.2307/2095297>
- Landau, M. J., Kay, A. C., Whitson, J. A. (2015). Compensatory control and the appeal of a structured world. *Psychological Bulletin*, 141(3), 694–722. <https://doi.org/10.1037/a0038703>
- Langer, E. J. (1975). The illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(2), 311–328. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.32.2.311>
- Pachnowski, T., Szuber, Ł., Zawadzki, B. (2024). Czy atrybucja jest mediatorem zależności pomiędzy umiejscowieniem kontroli i poglądami ekonomicznymi? Weryfikacja empiryczna. *Ogrody Nauk i Sztuk*, 14(14), 53–71. <https://doi.org/10.15503/onis2024.53.71>
- Peterson, D. A. (2005). Heterogeneity and certainty in candidate evaluations. *Political Behavior*, 27(1), 1–24. <https://doi.org/10.1007/s11109-005-3074-9>
- Reykowski, J. (1990). *Motywacja, emocje, osobowość*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Reykowski, J. (2019). *Demokracja w obliczu nacjonalizmu i populizmu*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Rothschild, Z. K., Landau, M. J., Sullivan, D., Keefer, L. A. (2012). A dual-motive model of scapegoating: Displacing blame to reduce guilt or increase control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1148–1163. <https://doi.org/10.1037/a0027413>
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
- Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On depression, development, and death*. W. H. Freeman.
- Sędek, G., Kofta, M. (1993). W poszukiwaniu uniwersalnych wyznaczników zjawiska wyuczonej bezradności: przegląd klasycznych wyników eksperymentalnych i test empiryczny koncepcji egotystycznej. W: M. Kofta (red.), *Psychologia aktywności: zaangażowanie, sprawstwo, bezradność* (s. 133–170). Nakom.
- Skarżyńska, K. (2005). *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Skarżyńska, K., Henne, K. (2011). Lewicowość–prawicowość autoidentyfikacji politycznych a przekonania i kapitał społeczny – perspektywa psychologii politycznej. *Studia Socjologiczne*, 2(201), 85–108.
- Sullivan, D., Landau, M. J., Rothschild, Z. K. (2010). An existential function of enmity: Evidence that people attribute influence to personal and political enemies to compensate for threats to control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(3), 434–449. <https://doi.org/10.1037/a0017457>

Whitson, J. A., Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322(5898), 115–117. <https://doi.org/10.1126/science.1159845>